

РЕЗЮМЕ

В. С. Бугрий. Системный подход как методологическая основа изучения школьного краеведения.

В статье проанализированы возможности системного подхода при изучении школьного краеведения. Установлено, что школьное краеведение как система характеризуется: наличием компонентов; их взаимоотношениями и взаимодополнением; связью с общей научно-образовательной средой как более широкими системами; развитием. Использование системного подхода дает возможность реализовать такую методологию исследования проблемы, которая не только способствует комплексному изучению школьного краеведения, но и выполняет роль метода его усовершенствования.

Ключевые слова: системный подход, педагогическая система, компоненты педагогической системы, методология исследования, школьное краеведение.

SUMMARY

V. Bugrii. Approach of the systems as methodological basis of study of school study of a particular region.

In the article possibilities of approach of the systems are analysed at the study of school study of a particular region. It was set that school study of a particular region as a system is characterized: by the presence of components; by their mutual relations; by connection with general to scientifically-educational by an environment, as more wide systems; by development. The use of approach of the systems enables to realize such methodology of research of problem, which is not only instrumental in the complex study of school study of a particular region but also plays the role of method of his improvement.

Key words: approach of the systems, pedagogical system, components of the pedagogical system, research methodology, school study of a particular region.

УДК 37.041:37.025:371.314.6

Н. В. Коваленко

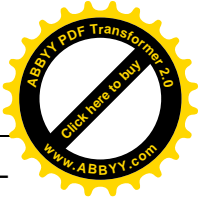
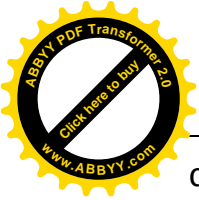
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТА САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ

У статті розкрито актуальність формування мотиваційно-ціннісного компонента самоосвітньої компетентності підлітків; розглянуто його сутнісні особливості; проаналізовано педагогічні умови його формування у процесі здійснення навчальних проектів.

Ключові слова: самоосвітня компетентність учнів, мотиваційно-ціннісний компонент самоосвітньої компетентності учнів, технологія навчальних проектів.

Постановка проблеми. Основна школа посідає провідне місце у допрофільній підготовці учнів, формуванні їх готовності до самостійного вибору подальшої освітньої траєкторії. Посилена увага до дослідження навчального процесу основної школи обумовлена психологічними особливостями учнів підліткового періоду, тому що у цьому віці активно формується важлива особистісна якість – усвідомлення власної дорослості, яка посилює намагання самореалізуватися, визначитися із ціннісними орієнтирами. Суперечності підліткового світогляду, як-от: прагнення підлітка до самостійності за відсутності усвідомленого життєвого досвіду,

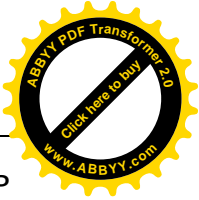
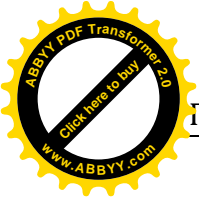
скхильність до саморефлексії та посилені сугестивність і конформізм – спричиняють необхідність удосконалення освітніх технологій на засадах особистісного та діяльнісного підходів, спрямованих на формування в учнів умінь самостійно вчитися, здатності до самопізнання і самореалізації, виховання потреби у навчанні впродовж усього життя, вироблення вмінь практичного і творчого застосування здобутих знань, умінь. Тому актуальною постає проблема формування мотиваційно-ціннісного компонента самоосвітньої компетентності підлітків.

Аналіз актуальних досліджень. У педагогічних теоретико-експериментальних дослідженнях розглядається ефективність застосування навчальних проектів як технології формування ключових компетентностей учнів (В. Беспалько, Г. Голуб, О. Пехота, К. Поліванова, О. Пометун, І. Сергеев, В. Сидоренко та ін.). Проте важливим є вивчення педагогічного потенціалу технології навчальних проектів у формуванні *мотиваційно-ціннісного* компонента самоосвітньої компетентності.

Мета статті – розкрити сутнісні особливості мотиваційно-ціннісного компонента самоосвітньої компетентності учнів, методи дослідження рівнів його сформованості та особливості формування у процесі здійснення навчальних проектів.

Виклад основного матеріалу. Самоосвітню компетентність учнів розглядаємо як складну інтегровану якість особистості, яка забезпечує її готовність задовольняти індивідуальні й соціальні потреби у пізнанні дійсності на основі оволодіння гнучкими знаннями, узагальненими вміннями і навичками, способами діяльності, ґрунтуючись на власному досвіді продуктивно здійснювати систематичне цільове освоєння соціального досвіду.

У структурі самоосвітньої компетентності виокремили такі компоненти: 1) мотиваційно-ціннісний (активність, прагнення, усвідомлене настановлення на самовдосконалення в інтелектуальній сфері); 2) організаційний (чітка побудова самоосвітньої діяльності, цілеспрямованість, сконцентрованість, самокерування, саморефлексія у пізнавальній діяльності); 3) процесуальний (самокерування пізнанням від мети до результату засобами самостійно організованої пізнавальної діяльності, самостійне набуття та вдосконалення знань, умінь і навичок для досягнення пізнавальної мети); 4) інформаційний (готовність і здатність працювати з інформацією, інформаційними технологіями задля власної самоосвіти та самореалізації).

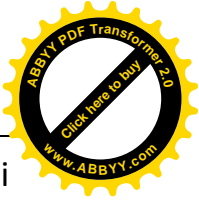
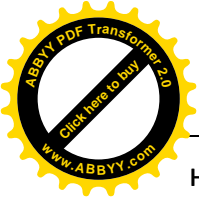

У процесі дослідження було з'ясовано, що самоосвітня компетентність поряд з діяльнісною і когнітивною складовими має особистісну та соціальну, тому процес формування її визначається впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Саме детермінованість формування самоосвітньої компетентності внутрішніми факторами зумовлює виділення мотиваційно-ціннісного компонента самоосвітньої компетентності. На думку Дж. Равена, «жодна людина не буде діяти саме так, якщо вона глибоко й особисто в цьому не зацікавлена» [4, 67]. Тому у процесі формування самоосвітньої компетентності важливим є розвиток в учнів емоційно-вольових якостей, системи цінностей, потреби у самостійному пізнанні.

Дослідники визначають, що «внутрішньою причиною певної діяльності, поведінки або вчинку, що безпосередньо їх викликає і «виправдовує», є мотиви» [7, 28]. «У мотиві виражений вплив об'єктивного світу на людину ...Лише те, що для особистості є необхідністю, цінністю, значущим, закріплюється і стверджується у мотиві» [11, 34]. Мотивацію розглядають як «складну, багаторівневу неоднорідну систему спонук, що складається з потреб, мотивів, інтересів, прагнень, настановлень, ідеалів, емоцій, норм, цінностей тощо» [9, 167]. Прагнення до самоосвіти породжується в учнів завдяки сукупній дії різних мотивів. Провідну роль в учнів основної школи виконує пізнавальний інтерес – вибіркова спрямованість особистості, що зосереджена на пізнанні, його предметній суті і самому процесі оволодіння знаннями.

Серед індивідуальних особливостей, що характеризують людську особистість, чільне місце дослідники відводять її спрямованості, тобто «віддзеркаленню у поведінці і психіці людини ставлення до дійсності, до світу, до інших людей, до самого себе (властиві їй потреби, інтереси, світогляд, ідеали). Вихідним спонуканням людини до діяльності постають її потреби». Однією з вищих потреб людини, на думку авторів, є пізнавальна потреба як «усвідомлювана людиною необхідність набувати певні знання, що породжує у неї прагнення опанувати їх для вирішення пізнавального або практичного завдання» [7, 20].

Особистість розвивається під впливом різних факторів. Спричинені невідповідністю можливостей і потреб особистості, суперечності зумовлюють її внутрішню активність, стимулюють до діяльності. Основними рушійними силами задоволення пізнавальних потреб й інтересів учнів у самоосвіті є такі внутрішні суперечності: 1) між

необхідністю вирішення певного пізнавального або практичного завдання і наявними на момент знаннями (їх недостатність); 2) між прагненням задовольнити пізнавальний інтерес й обмеженими можливостями набути ці знання в умовах шкільного навчання; 3) між досягнутим рівнем знань і новими (які виникли на цьому ґрунті) потребами мати досконаліші знання як передумову для глибшого вивчення дисципліни або суміжних галузей наук; 4) між прийомами пізнавальної діяльності, властивими шкільному навчанню, і засобами задоволення інших духовних потреб [7, 22].

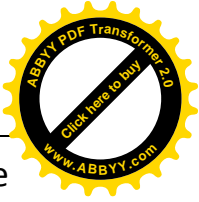
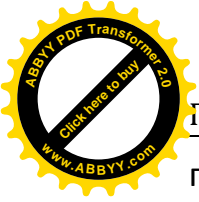
Отже, сформованість в учня складових самоосвітньої компетентності мотиваційно-ціннісного компонента свідчить не про поодинокий прояв самоосвітніх дій, а про якість особистості, характеризує учня як особистість з її індивідуальним сприйняттям світу, ставленням до освіти. Саме цей компонент є визначальним, потужним рушієм самоосвітньої діяльності.

Теоретичний аналіз педагогічних досліджень означеної нами проблеми та результати констатувального експерименту дали підстави для визначення сутності мотиваційно-ціннісного компонента самоосвітньої компетентності. Це – *вмотивована потреба особистості в саморозвитку, самоосвітній діяльності; наявність внутрішніх мотивів пізнання; стійка довгострокова зацікавленість певною галуззю науки, активність, прагнення, усвідомлене настановлення на самовдосконалення в інтелектуальній сфері, вбачання особистісних і суспільних смислів самоосвіти.*

Аналіз теорії і практики організації самоосвітньої діяльності у навчальних закладах, з'ясування психологічних особливостей учнів основної школи, сутність самоосвітньої компетентності дали нам змогу визначити, що комплексне розв'язання проблеми формування самоосвітньої компетентності учнів можливе у процесі використання технології навчальних проектів.

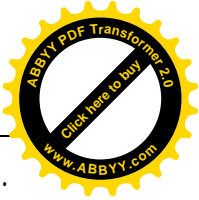
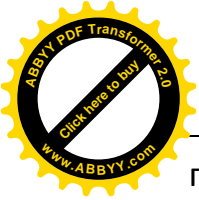
Дослідження довело, що ефективність процесу формування мотиваційно-ціннісного компонента самоосвітньої компетентності учнів зумовлюється рядом умов. Першою умовою є *варіативність, гнучкість тем навчальних проектів*, що передбачає суб'єктність процесу вибору проблеми і забезпечує узгодженість між навчальними завданнями вчителя і пізнавальними бажаннями учнів.

У науковій літературі існують різні думки щодо висунення теми проектів. Так, М. Рубінштейн зазначав: «З педагогічного погляду єдиним

плідним положенням може бути лише природна постановка, тому що чуже питання для усіх нас по суті не питання, і тому дослідження і пошук відповіді на питання, що залишилося для нас чужим, завжди матиме для нас характер підневільної роботи ...штучна постановка питань не відхиляється зовсім, вона лише відсувається на другий план, поступаючись першістю природній постановці, що і приведе до обґрунтування і мотивування її» [6, 401]. В. Петрова дає такі рекомендації щодо висунення теми проекту: «Розділ роботи, з якого діти черпатимуть цільові життєві завдання, визначає педагогічний колектив... А з цього розділу діти черпають, відповідно до власної ініціативи, ті конкретні справи, які вони хочуть і можуть виконати...» [1, 90]. Насамкінець наведемо слова М. Скаткіна, який писав: «Проект, запропонований учителем або громадською організацією, обов'язково має бути, на наш погляд, прийнятій дітьми. Справа педагогічного вміння вчителя полягатиме у створенні у дітей готовності діяти в цьому напрямі... слово «вибір» проекту замінюємо словом «сприйняття» проекту, наголошуючи на важливості саме сприйняття теми проекту учнями» [8, 57]. Отож «ідеться не про волю учнів, а про педагогічне мистецтво» [5, 361]. Керівництво вчителя полягає у коригуванні логіки дискусії учнів щодо вибору ними теми навчального проекту, конкретизації теми з огляду на рівень її складності, інформаційну базу, інтереси та можливості учнів, освітнє середовище школи. Важливим є діагностування інтересів учнів перед визначенням тематики проектів.

Другою умовою обрано *опосередкований принцип викладу проблеми* проекту. Сутність його полягає в тому, що учням дається можливість реалізувати індивідуальні або соціально значущі проблеми. Водночас навчальні завдання (здобуття знань, нових способів діяльності, самоосвітніх умінь та ін.) стають засобом набуття перших. Так, під час проведення першого проекту у 8-му класі «Влови вітер» учням пропонувалося навчитися вимірювати швидкість вітру «на око». І зміст діяльності, і її організація сприяли підвищенню пізнавальної мотивації учнів. У процесі вимірювань швидкості вітру «на око» виникла проблема з'ясування достовірності одержаних результатів. Учитель нагадав про будову і дію флюгера. Разом з учнями ухвалили рішення побудувати флюгер для пришкольньої метеорологічної ділянки. У цьому проявляється сутність проектної діяльності, а саме опосередкованість педагогічного впливу вчителя, тобто «...нові способи діяльності не набуваються, а

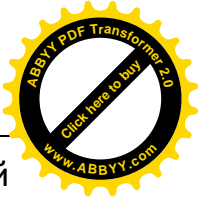
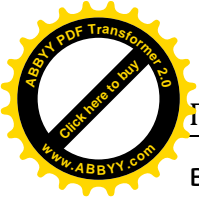

перетворюються на засоби вирішення практичного завдання» [3, 19]. В. Сухомлинський зазначав, що з метою здобуття справжніх знань потрібно «прагнути до того, щоб знання були і кінцевою метою, і засобом, і інструментом для опанування нових знань...» [10, 367].

Третьою умовою є *актуальність теми навчального проекту*, що забезпечується залученням новітніх розробок науки й техніки, практичною спрямованістю та особистісною цінністю продукту проекту. Створенню навчальних проектів передує висунення учнями разом з учителем цікавої, важливої для них проблеми, наприклад необхідність виготовлення системи автополиву кімнатних квітів, яку учні можуть використати під час літнього відпочинку. Набуття особистісного сенсу діяльності, розуміння важливості знань, практичної, теоретичної і пізнавальної значущості передбачуваних результатів навчального проекту мобілізує підлітків до здійснення самоосвітньої діяльності.

Тому велике значення для формування мотиваційно-ціннісного компонента самоосвітньої компетентності особистості та результативності роботи над навчальним проектом має його презентація. Для учнів вона є поштовхом до діяльності, сприятиме появі у них бажання пізнати, отримати освітній результат.

Четвертою умовою, близькою до попередньої, обрано *важливість навчального проекту для соціального середовища учня*, підтримка сільською громадою. Важливу роль у діяльності старших підлітків відіграють соціальні мотиви, що зумовлено їх психічним розвитком. У цьому віці вираженою є потреба бути корисним іншим, з'являється бажання перевірити власні здібності у конкретній, важливій для когось справі. На думку Н. Щуркової, чим більша для учнів значущість об'єкта їхньої діяльності, тим вищий характер мотивації. «Об'єкт, який постає у своєму узагальненому вигляді, абстрагований максимально, так, щоб конкретна форма предмета символізувала собою якусь одну з найвищих цінностей життя. Тоді відношення, що проживається, набуває ціннісного характеру до об'єкта діяльності, а тому ціннісного характеру набуває і сам зміст діяльності» [12, 179]. Тому під час висунення варіантів теми проекту варто виокремити проблеми із соціальним забарвленням. Наприклад, навчальний проект на тему «Електромагнітні явища» передбачав експериментальну роботу учнів у підвищенні схожості насіння різних культур для шкільної присадибної ділянки. Учням пропонували виконати експеримент узимку

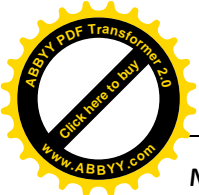

вдома, використавши дію електромагнітного поля, а навесні висіяти насіння й оцінити врожайність. Виконання навчальних проектів дає змогу наблизити зміст навчання до реального життя, практичних завдань. Для учнів сільської школи місцем практичного застосування учнями знань, умінь і навичок є сільськогосподарське виробництво.

П'ятою умовою визначено *організаційну гнучкість проекту*, яка визначається самостійним керуванням учнями на різних етапах. За структурою проекту після визначення теми і завдань навчального проекту учні, які його виконуватимуть, розподіляються на творчі групи за обраними завданнями. Вони разом визначають терміни виконання проекту, час зборів груп і загальних зборів усіх учасників для коригування проміжних результатів відповідно до загальної мети. Виконання проекту обговорюється на загальних зборах: призначаються відповідальні, домовляються про очікувані результати, тобто навчальну продукцію (доповіді, реферати, фотоальбоми, обладнання для концертів тощо) та форму звіту. Після цього учні у групах з'ясовують особливості процесу роботи, визначають обсяг роботи кожного, відповідальних, терміни виконання у мікроколективі. Так, для виготовлення флюгера, дослідження теоретичних питань, організації презентації результатів навчального проекту учні розподілялися на групи з огляду на власні інтереси і потреби проекту: фізики (сучасні джерела енергії, використання енергії вітру у сільському господарстві); метеорологи (причини виникнення вітру, народна метеорологія); техніки (будова та принцип дії флюгера, виготовлення його); агрономи (значення вітру в сільському господарстві); географи (морські, берегові бризи, значення конвенції, архімедової сили, різниці питомої теплоємності води і суші у їх утворенні).

З метою розвитку мотиваційно-ціннісного компонента самоосвітньої компетентності варто у процесі роботи над кожним наступним проектом надавати щоразу більше самостійності учням під час вибору теми і завдань проекту. З цією метою у навчальному матеріалі виокремити цікаві учням питання, залучити учнів до «мозкових штурмів», за допомогою системи запитань дати їм змогу визначати теми проектів. Для обґрунтованого вибору учнями тем проектів варто попередньо вивчити їхні пізнавальні інтереси.

Шостою умовою став *корпоративно-змагальний характер роботи над навчальним проектом*. Підлітки відчувають потребу посідати гідне місце в колективі, бути особистісно значущими, і це є провідним

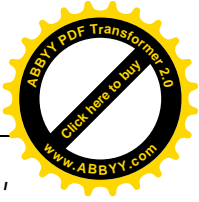

мотивом їх поведінки. Для формування мотиваційно-ціннісного компонента самоосвітньої компетентності особливої ваги набувають групові навчальні проекти. Під час їх виконання учні усвідомлюють себе відповідальними за свою ділянку роботи, завважають рефлексію власної поведінки, вчаться оцінювати свої можливості, самоутверджуються у групі. Продуктивна змагальність стимулює до вдосконалення, що важливо для підлітків, оскільки для них однокласники постають однією з референтних груп поведінки.

Сьомою умовою виокремлені *особистісні якості вчителя*, зокрема його захопленість проектом, навчальним предметом, творчий, дослідницький підходи до діяльності. Уміння координувати процес роботи учнів над проектом, стимулювати їх пізнавальні інтереси, допомагати знаходити джерела інформації. Як зазначає О. Пехота, треба «вміти допомогти учневі, не виконуючи роботи замість нього» [2, 157].

На завершальному етапі виконання навчального проекту учні демонструють моделі, пристрої, виступають з доповідями, аналізують виконану роботу, результати аналізу фіксують у робочих зошитах, обирають теми для самостійного вивчення, планують подальші справи. Саме така форма захисту учнями своїх робіт є найбільш доцільною з метою розвитку мотивації, самоосвітніх інтересів. Останній етап здійснення проекту є сходинкою до подальшої діяльності учнів. На заліковому занятті, крім підбиття підсумків, учитель має створити в учнів потенціал для виконання ними наступних проектів. Тож учителеві важливо підкреслити вартість кожного учнівського освітнього продукту, організувати самоаналіз учнями виконаної роботи, самостійне підбиття підсумків проекту.

Важливим у формуванні мотиваційно-ціннісного компонента самоосвітньої компетентності є оцінювання роботи учнів над проектом. Участь у проектній діяльності є добровільною, тому на початку роботи заслуговує на увагу спільне з учнями створення критеріїв оцінювання проектної діяльності чи обговорення напрямів і критеріїв оцінювання, запропонованих учителем. Доцільно під час визначення критеріїв оцінювання закласти множинність оцінок, наприклад: *освітній продукт* (зміст (рівень досягнення мети проекту, його цілісність, обґрунтованість, практична застосовність, значущість одержаних результатів, використання міжпредметних знань, грамотність, оригінальність задуму, індивідуальна творчість учня), *форма* (якість оформлення, доцільність, функціональність, простота конструкції, зовнішня естетичність, оригінальність), *процес*

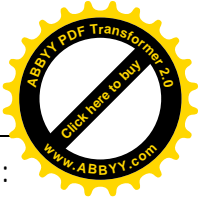
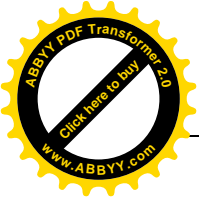

утворення освітнього продукту (автономність на етапах виконання проекту, самостійність інформаційного пошуку, реалізація умінь проектування, планування, творчий підхід до реалізації способів пізнавальної діяльності, наявність висновків, які ґрунтуються на рефлексії), *презентація освітнього продукту* (аргументоване викладення проблеми, обґрунтованість результатів та повнота відповідей, чіткість, логічність, лаконічність викладу матеріалу, культура мовлення, ведення дискусії, оригінальність, презентативність)).

Висновки. Отже, аналіз досліджень та педагогічного досвіду з означеної проблеми дає підстави для висновування про те, що у процесі залучення учнів до проектної діяльності відбувається ефективно формування складових мотиваційно-ціннісного компонента самоосвітньої компетентності учнів. Необхідним у процесі виконання навчальних проектів є забезпечення учням позиції суб'єкта пізнавальної діяльності: 1) надання можливості самостійно ухвалювати рішення і реалізовувати їх на всіх етапах виконання проекту: самостійно обирати тему проекту, завдання, засоби досягнення запланованого результату, форму освітнього продукту, автономне чи колективне виконання проекту, критеріїв оцінювання проектної діяльності, темп роботи тощо; 2) створення середовища для творчої, дослідно-пошукової діяльності учнів, педагогічна й інформаційна підтримка їхньої роботи; 3) наявність міжпредметних проектів; 4) коригування, консультування, співпраця вчителя й учнів без нав'язування останнім готових висновків. У зв'язку з цим набуває особливої ваги підготовка майбутніх учителів до цілеспрямованого формування мотиваційно-ціннісного компонента самоосвітньої компетентності учнів у процесі викладання навчальних предметів та у позаурочній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петрова В. В. Методические указания для работы по методу проектов в семилетке / В. В. Петрова // На путях к методу проектов : сб. 4 / Б. В. Игнатъев. – М. : Гос. уч.-пед. изд., 1931. – С. 86–96.
2. Пехота О. Що таке педагогічна технологія? / О. Пехота // Завуч. – 2001. – № 20–21. – С. 3–4.
3. Поливанова К. Н. Проектная деятельность школьников : пособ. для учителя / К. Н. Поливанова. – М. : Просвещение, 2008. – 192 с.
4. Равен Дж. Педагогическое тестирование: проблемы, заблуждения, перспективы / Дж. Равен. – М. : Когнито-центр, 1999. – 144 с.
5. Родыгина П. Е. Обзор русской литературы по методу проектов / П. Е. Родыгина, И. А. Сергеева // Метод проектов : традиції, перспективи, життєві результати: практико зорієнт. зб. / [під ред. С. М. Шевцової, І. Г. Єрмакова]. – К. : Вид-во «Департамент», 2003. – С. 358–364.

6. Рубинштейн М. М. Метод проектов / М. М. Рубинштейн // Метод проектов : традиції, перспективи, життєві результати : практико зорієнт. зб. / [під ред. С. М. Шевцової, І. Г. Єрмакова]. – К. : Вид-во «Департамент», 2003. – С. 397–411.

7. Руководство самообразованием школьников : из опыта работы / [под ред. Б. Ф. Райского, М. Н. Скаткина]. – М. : Просвещение, 1983. – 143 с.

8. Скаткин Л. К вопросу о методе проектов / Л. Скаткин // На путях к новой школе. – 1930. – № 8/9. – С. 52–58.

9. Столяренко Л. Д. Педагогическая психология / Л. Д. Столяренко. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. – 544 с.

10. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976 – Т. 4 : Павлівська середня школа. Розмова з молодим директором школи. – К. : Рад. шк., 1977. – 640 с.

11. Щукина Г. И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся / Г. И. Щукина. – М. : Просвещение, 1985. – 205 с.

12. Щуркова Н. Е. Прикладная педагогика воспитания : учеб. пособ. / Н. Е. Щуркова. – СПб. : Питер, 2005. – 366 с.

РЕЗЮМЕ

Н. В. Коваленко. Педагогические условия формирования мотивационно-ценностного компонента самообразовательной компетентности подростков.

В статье раскрыта актуальность формирования мотивационно-ценностного компонента самообразовательной компетентности подростков; рассмотрены его сущностные особенности; проанализированы педагогические условия его формирования при осуществлении учебных проектов.

Ключевые слова: самообразовательная компетентность учащихся, мотивационно-ценностный компонент самообразовательной компетентности учащихся, технология учебных проектов.

SUMMARY

N. Kovalenko. Pedagogical conditions of formation of the motivational-evaluative component of the personal self-competence.

The actuality of formation of the motivational-evaluative component of the pupils' self-educational competence is revealed, its essential peculiarities are described, the pedagogical conditions of its formation in the process of project making are analyzed.

Key words: self-educational competence of the pupils motivational-evaluative component of the pupils' self-educational competence, educational project technology.